

al is deze bundel zeer lezenswaardig, mede door de diversiteit aan personen, thema's en opvattingen. Voor een wetenschapshistoricus geeft de bundel wellicht te weinig aandacht aan de interactie met de natuurwetenschappen, maar intellectueel-historici kunnen hun hart ophalen.

Cornelis J. Schilt (University of Sussex)

Huib J. Zuidervaat en Rob H. van Gent, *Between rhetoric and reality: Astronomical practices at the observatory of the Amsterdam Society 'Felix Meritis', 1786–1889* (Hilversum: Verloren, 2013). 152pp., ill., paperback. ISBN 978 90 870 4363 6. € 18,99.

Het had zo mooi kunnen worden. In 1786 opende Felix Meritis, een van de rijkste genootschappen van het land, een sterrenkundig observatorium op het dak van het monumentale pand aan de Keizersgracht. Het wonderkind Pieter Nieuwland, alom beschouwd als een potentiële nieuwe Huygens of Newton, werd aangesteld als observator. Hij kon beschikken over een eerste-klas instrumentencollectie. Alles wees op een glorieuze toekomst. Waarom had u dan nog nooit van het Felix Meritis observatorium gehoord, in elk geval tot in 2013 dit boek werd gepubliceerd? Omdat de belofte nooit werd waargemaakt. In dit charmante boekje – formaat novelle – beschrijven Huib Zuidervaat en Rob van Gent hoe dat kwam. Ze omschrijven Felix Meritis als een 'workshop of knowledge', maar het theoretische kader is gelukkig niet te zwaar aangezet. Wat blijft hangen is vooral de kloof tussen ambitieuze retoriek en de moeizame realiteit.

Aanvankelijk was het helemaal niet de bedoeling dat Felix Meritis een groot observatorium zou krijgen. Het genootschap van geleerde en rijke Amsterdammers (lidmaatschap was duur) was in 1777 opgericht. Het had afdelingen voor Koophandel,

Natuurkunde, Tekenkunde, Muziek en Letterkunde. Sterrenkunde kwam pas echt in beeld toen twee handelaren de fantastische collectie astronomische instrumenten van de overleden dominee J.M. Mohr uit Batavia in bruikleen aanboden (Zuidervaat en Van Gent hebben eerder in *Isis* gepubliceerd over Mohr en zijn instrumenten). Dat was een niet te missen buitenkans, volgens het invloedrijke Felix-lid Van Swinden. Later bleken deze handelaars overigens niet de rechtmatige eigenaar te zijn, maar de instrumenten bleven bij Felix Meritis. Om er optimaal gebruik van te kunnen maken kreeg het genootschapsgebouw een observatieplatform: het eerste speciaal gebouwde sterrenkundige observatorium van Nederland.

In 1789 werd de jonge Pieter Nieuwland aangesteld als observator. Hij werd eerst naar de sterrenwacht van Gotha (Duitsland) gestuurd om het vak te leren, want in Nederland kon dat niet. De universitaire observatoria van Leiden en Utrecht leidden een zieltogend bestaan en de stadhoudelijke sterrenwacht kwam nooit echt van de grond. Die universiteiten zagen zelf natuurlijk ook dat ze achterliepen. Leiden besloot daar iets aan te doen: al in 1793 werd Pieter Nieuwland met een goed salaris en een hoogleraarstitel weggekocht bij Felix Meritis. Ook in Leiden maakte hij zijn belofte echter niet waar, mede vanwege zijn overlijden een jaar later. Die geschiedenis herhaalde zich vervolgens een paar keer. J.F. van Beeck Calkoen werd ook aangesteld en weer weggekocht, en ook hij overleed voortijdig. Gerrit Moll werd weggekocht door de universiteit van Utrecht. Molls leermeester Jan Frederik Keijser kreeg door een ruzie jarenlang geen toegang kreeg tot het observatorium, en toen dat eenmaal was opgelost overleed hij binnen enkele jaren.

Na Keijser is het nooit meer wat geworden, ondanks enkele halfslachtige pogingen in de negentiende eeuw. Het

observatieplatform werd voornamelijk nog gebruikt voor demonstraties en voor meteorologische waarnemingen. Bij de opheffing van het genootschap in 1888 werd de instrumentencollectie geveild (het boek bevat een gedetailleerde lijst, inclusief – voor zover bekend – huidige locaties). Het gebouw functioneerde daarna onder andere als drukkerij, hoofdkwartier van de CPN, en theater. Verschillende keren dreigde afbraak, onder meer na een brand. Momenteel (2015) wordt het verbouwd door weer een nieuwe eigenaar. In 2013 werd het observatieplatform gerestaureerd.

Waarom ging het zo mis? De auteurs wijzen op financiële perikelen, maar ook op de rigide sociale structuur, waardoor de buitenstaander Keijser bijvoorbeeld moeilijk voet aan de grond kreeg. Het is niet verwonderlijk dat het genootschap het in de negentiende eeuw aflegde tegen meer democratische organisaties als Artis en het paleis voor Volksvlijt.

Is het observatorium van Felix Meritis dus niet meer dan een voetnoot in de geschiedenis? Zuidervaart en Van Gent betogen dat er misschien geen wetenschappelijke doorbraken zijn geproduceerd, maar dat de Amsterdamse elite er wel in aanraking kwam met moderne wetenschap. Die publieksfunctie moet niet worden onderschat. De reeks meteorologische waarnemingen had bovendien wel wetenschappelijke waarde, net als de nauwkeurige plaatsbepaling van Amsterdam. De interessantste wetenschappelijke *spin-off* bestond echter uit twee personen. Gerrit Moll werd in Utrecht een van de grondleggers van de experimentele natuurkunde, terwijl een andere leerling van Jan Frederik Keijser, diens jonge neef en protegé Frederik Kaiser, de grondlegger werd van de nieuwe Leidse Sterrewacht, en daarmee van de moderne Nederlandse sterrenkunde.

De belangrijkste reden dat dit verhaal ertoe doet is echter dat we niet alleen

moeten kijken naar succesvolle of controverse wetenschappers, instellingen en theorieën, maar ook naar de mislukkingen. Wetenschapshistorici zeggen dat vaak, maar concrete studies zijn zeldzaam. Dit boek is er een goed voorbeeld van. Mede daarom is het interessanter dan het obscure onderwerp zou doen vermoeden. Maar bovenal is het gewoon een mooi verhaal over ambitie, menselijk falen en botte pech.

David Baneke (Universiteit Utrecht)

Nathalie Poot, Geert Vanpaemel en Siska Waelkens, *Een walvis in de stad, de collecties van de Leuvense Faculteit Wetenschappen* (Leuven: Leuven University Press, 2014). 72 pp., ill., paperback. ISBN 978 94 6270 0031. € 25,00.

Sinds het ontstaan van de Faculteit Wetenschappen te Leuven in 1817 vormden de collecties de ruggengraat van onderwijs en onderzoek in de verschillende disciplines. De geschiedenis van deze collecties (en ‘musea’) wordt in dit boek gegeven tegen de achtergrond van de overgang naar de oprichting van de Rijksuniversiteit in 1817, naar de Katholieke Universiteit in 1835, de verwoestingen tijdens de eerste en de tweede Wereldoorlog en de splitsing van de tweetalige Universiteit in 1968. Het is de bedoeling van de Commissie Academisch Erfgoed van de K.U. Leuven de unieke waarde van de geschiedenis, alsook de huidige toestand van de didactische en de wetenschappelijke collecties van de Faculteit Wetenschappen te ontsluiten.

Bij de oprichting van de Rijksuniversiteit kwamen embryonale collecties tot stand, die bij de (her)oprichting van de Katholieke Universiteit in 1835 volledig verouderd en verwaarloosd bleken. Elke hoogleraar was volledig betrokken bij de oprichting van zijn collectie. De inspanningen van drie markante hoogleraren worden als voorbeeld gegeven: de dierkundige P.-J. Van Beneden, de